Poznámka o Ríme (О Риме) v kontexte Cesty do Florencie (Хождение во Флоренцию)

Anna A. Hlaváčová

HLAVÁČOVÁ, A. A.: Poznámka o Ríme (О Риме) v kontexte Cesty do Florencie (Хождение во Флоренцию). In: *Ostium*, roč. 13, 2017, č. 3.

A Note about Rome in the Context of The Journey to Florence
The Journey to Florence and *A Note about Rome* are both part of the Florentine Cyrillic corpus: the first travelogue describes the journey of a Russian delegation to Florence and back, the second one documents the pilgrimage of the Russians to the graves of the apostles in Rome. The motivations behind both journeys were different: while the one to Florence was an official journey in the services of Metropolitan Isidore, the journey to Rome was undertaken as a personal initiative. The 15th century text of *A Note about Rome* presents the oldest description of Rome in Cyrillic writing and it remained the only information about Rome for a Russian reader for the following 250 years. In this study, it is analysed in comparison with *The Journey to Florence* that provides the arguments for the *Note*'s dating – revealing that the Russian pilgrims visited Rome in 1438, between August 18th and October 8th. Besides the sacredness, the Russian pilgrims perceived the withered state of the Eternal City. It is not completely out of the question that the image of an old Rome was later connected with the image of fallen Constantinople – and it co-formed the perspective of a young Christian nation with the ambition of succession. The visit of Church of Saint Alexius, "Man of God" by the Russian pilgrims shows that the Roman saint was still an archetypal image of Byzantine-Slavic religiosity. Thus, he also stands as an example of *communio sanctorum*, which was the main connector of the Byzantine and Latin world at the Council of Florence.

Keywords: Rome, Ferrara, Council of Florence, journey, travelogue, Khozdeniye, holy Alexius, byzantine, Cyrillic manuscript, autumn 1438

Pôvodným zámerom bolo a zostáva hlbšie preskúmať prameň *Choždenie vo Florenciu*, ktorý s dejinami Slovenska súvisí jednak prostredníctvom udalosti Florentského koncilu, jednak skrze opis početných lokalít na území vtedajšieho Uhorska – medzi nimi i troch miest teritória súčasného Slovenska. Táto štúdia sa na prvý pohľad javí odbočením od skúmanej témy, keďže sa sústredí na *Poznámku o Ríme*.[1] Tá však s *Choždením* úzko súvisí, dokonca bola niekedy nazeraná ako jeho súčasť. **[2][3]**

Protograf *Poznámky o Ríme* dosiaľ nebol nájdený, dielo sa zachovalo v odpisoch. Nič nenaznačuje, že by bol protograf pri opisovaní prepracovávaný. N. A. Kazakova po preštudovaní 4 odpisov *Poznámky o Ríme*[4] správne považuje obe menované diela za samostatné, avšak patriace do korpusu florentských cyrilických pamiatok: prvý cestopis *Choždenie* je svedectvom o ceste ruskej delegácie do Florencie a naspäť, druhý cestopis svedčí o púti Rusov k hrobom apoštolov do Ríma. Motivácie ciest sú odlišné: kým cestovanie do Florencie je oficiálnou cestou v službách metropolitu Izidora, v ceste do Ríma možno vidieť osobnú iniciatívu ruských pútnikov.[5]

Rozsahom útly prameň *Poznámky o Ríme* prináša najstarší opis Ríma v cyrilickej spisbe, a tak môže

byť jeho sprístupnenie príspevkom k dejinám mentalít, ako aj dôkazom vedomia hlbokej jednoty kresťanov. V tejto štúdii by som rada priniesla argumenty v prospech tvrdenia, že z perspektívy ruských účastníkov, ktorí do Ferrary prišli vzhľadom na veľkú vzdialenosť oveľa neskôr ako Gréci, sa cesta do Ríma uskutočnila nielenže nezávisle od vyhlásenia Florentskej únie, no na samom začiatku koncilu, v roku 1438. Pokúsim sa preto upresniť okolnosti vzniku i čas konania púte do Ríma.

Stav bádania

Riešenie čisto archeografických otázok (datovanie podľa vodotlače, grafologické stanovenie autorstva na základe identifikácie skriptorovho rukopisu vo viacerých pamiatkach) je podľa mňa najvhodnejšie zatiaľ prenechať bádateľom, ktorí majú možnosti stráviť v ruských archívoch niekoľko rokov. Podobne je to s pohybom textov a odpisovými líniami, čomu sa v súvislosti s *Chožděním* po systematickom dlhoročnom výskume N. A. Kazakovej (1915 – 1984) venovala v poslednom čase predovšetkým O. N. Novikova.[6]

Zahraničný bádateľ môže nadviazať na kvalitnú prácu niekoľkých generácií ruských vedcov – pričom jeho prínos možno, na zriedkavé výnimky, očakávať v reflektovaní paleografických objavov, ako i v interpretácii a kontextualizácii sprístupnených prameňov. Hoci to nie je veľmi pravdepodobné, nemožno celkom vylúčiť ani výskyt pamiatky v cyrilických archívnych fondoch mimo Ruska.

N. A. Kazakova kriticky rezumuje smelý výklad G. Stökla: „Poznámka o Ríme bola súčasťou Choždenia, kam ju – na miesto po opise Ferrary – vložil autor cestovného denníka, ide však o záznam iného neznámeho autora.“[7] Okrem toho, že Stöklova interpretácia pôsobí v Kazakovej podaní paradoxne (na jednej strane má byť text súčasťou iného, na druhej celok nemá byť dielom jedného autora), neopiera sa o nijaký rukopis, kde by sa text o Ríme vyskytoval vnorený do textu Choždenia.

Rozložme si problém na dve časti: samostatnosť literárnych pamiatok a autorstvo. Čo sa týka autonómie *Poznámky o Ríme*, argumentácia N. A. Kazakovej v prospech samostatnosti literárnej pamiatky je dostatočne presvedčivá.[8] Otázku autorstva skúsim nateraz ponechať otvorenú. Azda k nej niečo povie obsahová analýza, pri ktorej sa nezaobídeme bez komparácie s *Chožděním*.[9] Keďže rukopisný prameň používa plurál, sprievodný text budem písať v singulári. Plurál použitý v rukopise odráža skutočnosť, že putovala skupina, a ako sa v texte upresňuje, putovala koňmo. Hoci medzi cyrilickými pamiatkami spätými s Florentským koncilom sú tri,[10] ktoré vykazujú istú štylistickú blízkosť, z môjho pohľadu nateraz nie je podstatné, či ide o diela jedného autora. Pre dejiny mentalít by bolo ešte výpovednejšie, ak by rovnaký tón narácie zachovávali viacerí autori.

Charakteristika pamiatky – žáner a poslanie

Obsahovo sa *Poznámka o Ríme* radí k ďalším prameňom žánru choždenie: textu *Choženie Arsenija Selunskogo* do Jeruzalema a textu *Choženie Ignatija Smoľňanina* do Carihradu a na horu Atos. Žánrovo sa od oboch spomenutých diel líši tým, že sa sústredí na opis cieľa, kým proces putovania len úsporne naznačuje. Skutočnosť, že pamiatka nebola neskôr prepracovávaná, svedčí o tom, že opísané rímske lokality boli v pravoslávnom prostredí i po Florentskom koncile naďalej vnímané ako posvätné. Útla *Poznámka o Ríme* bola od svojho vzniku v 15. storočí pre ruského čitateľa jedinou informáciou o Ríme na obdobie 250 rokov a keď sa v 17. storočí objavili nové opisy Ríma, týkali sa už rekonštruovaného a prestavaného mesta.[11]

K publikovaniu rukopisného prameňa

Protograf literárnej pamiatky vznikol v intervale rokov 1438 – 1439, no dosiaľ sú známe len jeho odpisy. Keďže N. A. Kazakova roku 1977 publikovala *Poznámku o Ríme*[12] na základe rukopisného prameňa РНБ, Софийское собр., № 1465, л. 246—246 об.[13] a tento oddelenie starej ruskej literatúry zverejnilo už aj na internete, rada by som na úvod sprístupnila dosiaľ neprepísaný rukopis z kláštora Belo Ozero, datovaný stredom 20. rokov 16. storočia a nachádzajúci sa dnes v knižnici Ruskej akadémie vied v Petrohrade pod číslom БАН, 16.8.13, na listoch 135-136. V tomto zborníku

Poznámka o Ríme, napísaná iným písmom, nasleduje bezprostredne za *Chožděním* (na listoch 108v-134v).

Vodotlač jeleňa so štvorlístkom umožňuje datovať rukopis BAN 16.8.13 do polovice 20. rokov 16. storočia. Moje rozhodnutie pracovať so zväzkom BAN 16.8.13 podmienila predovšetkým skutočnosť, že okrem *Poznámky o Ríme* obsahuje najúplnejší itinerár *Chožděnia,* v rámci ktorého zachytáva aj naše územie.

Text *Poznámky o Ríme*, ktorý publikovala N. A. Kazakova (Sof. 1465),[14] sa od rukopisu publikovaného v tejto štúdii líši len nepatrne – preto osobitosti nepovažujem za potrebné zohľadniť v slovenskom preklade, ale len v prepise textu, kde zátvorky kurzívou dopĺňajú prelepené miesto v rukopise BAN 16.8.13, a zátvorky boldom dopĺňajú to, čo je v ňom vynechané v porovnaní so Sof.1465. S výnimkou rozšírenia charakteristiky vôd ako sladkých sa vynechaním nikde nemení informácia.[15] Keďže ma upútala aj kaligrafická stránka tohto rukopisu, zverejňujem jeho kópiu.

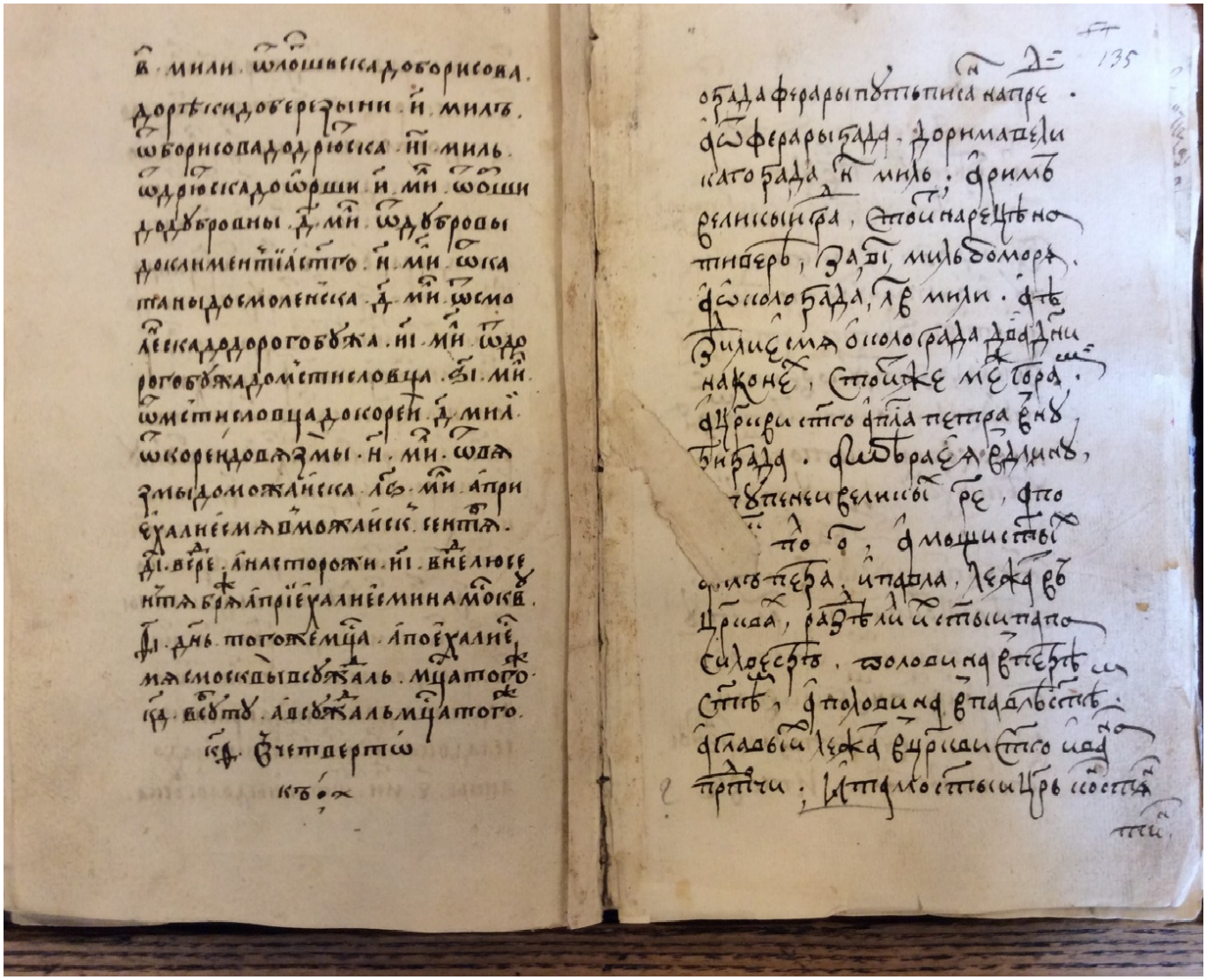

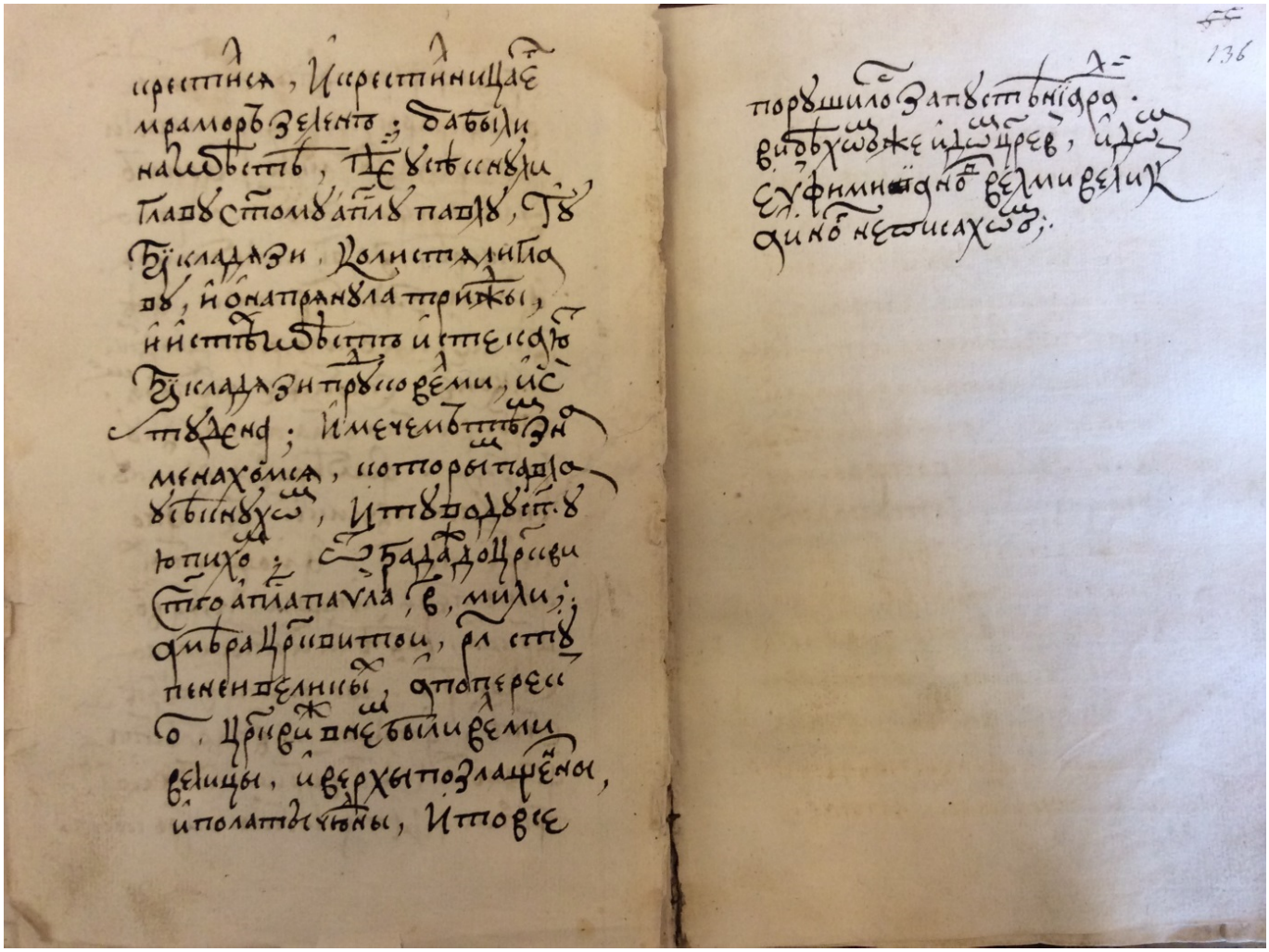

О Риме

До града Ферары путь писанъ напреди. А от Ферары града до Рима великаго града 50 миль. А Римъ великий град, стоить на рѣцѣ на Тиверѣ, за 12 миль до моря. А около града 32 мили. А ездили есмя около града два дни на конехъ. Стоит же меж горами. А церкви святаго апостола Петра внутри града. А мера ея во длину **с**тупеней великих 105, а по***(перекъ)[16]*** пол 70. А мощи святых апостолъ Петра и Павла лежат в церквах, разделилъ их святый папа Силивестръ, половина в Петрѣ святѣмъ а половина в Павлѣ святѣмъ, а главы ихъ лежат въ церкви святаго Ивана Предтечи. И тамо святый царь Коньстянтинъ[17] ‖

крестился, И крестилница его мраморъ зеленъ. Да были **(есмя)** на мѣстѣ, кдѣ усѣкнули главу святому апостолу Павлу, Ту Трї кладязи. Коли стяли главу, и она прянула трижды, и ис тѣх мѣстъ истѣкають Трї кладязи прудко велми, **(и вода их пити сладка велми)** и студена; **И** мечем тѣм знаменахомся, которым Павла **(его)** усѣкнухом, и ту воду святую пихом. От града же до церкви святаго апостола Павла 2 мили. А мѣра церкви той 130 ступеней великих, а поперекъ 70. Церкви же в нем были велми велицы и верхы позлащенны и полаты чюдны. И то все‖ порушилося, запустѣния ради. Видѣхом же и домъ царевъ и домъ Еуфимиановъ велми великъ. А иного не описахом.

Cesta do Ferrary je opísaná predtým.[18] A od mesta Ferrara do veľkého mesta Ríma je 50 míľ.[19] A Rím veľké mesto stojí na rieke Tiber, 12 míľ od mora.[20] A obvod mesta má 32 míľ.[21] Obchádzali sme ho dva dni na koňoch. Stojí totiž medzi horami. A chrám svätého apoštola Petra je vnútri mesta, jeho miera je po dĺžke 105 veľkých krokov[22] a na šírku pol zo 70.[23] Relikvie svätých apoštolov

Petra a Pavla[24] ležia v chrámoch, rozdelil ich svätý pápež Silvester.[25] Polovica relikvií sa nachádza v chráme svätého Petra a polovica – v chráme svätého Pavla, a hlavy oboch apoštolov ležia v chráme svätého Jána Krstiteľa.[26]A tam krstili svätého cisára Konštantína,[27] a jeho krstiteľnica je zo zeleného mramoru.[28] Boli sme na mieste, kde sťali hlavu svätému apoštolovi Pavlovi, – sú tam tri[29] pramene; keď odsekli hlavu, tá trikrát poskočila a z tých miest vytekajú tri pramene[30] veľmi prudké a studené. A znamenali sme sa tým mečom, ktorým stínali Pavla, a pili sme tú svätú vodu. Z mesta do chrámu svätého apoštola Pavla sú 2 míle.[31] A dĺžka toho chrámu je 130 veľkých krokov a šírka 70. Chrámy v Ríme bývali predtým veľmi veľké, kupoly zlátené a paláce skvelé. Lenže to všetko schátralo, opustené. Videli sme aj cisársky palác a veľmi veľký dom Eufímia.[32] A iné sme neopísali.

Komentár k rukopisným odpisom

Z porovnania Sof. 1465 a BAN 16.8.13 sa zdá, že N. A. Kazakova sa v prípade tejto literárnej pamiatky rozhodla publikovať starší odpis, v ktorom navyše niet nečitateľného slova spôsobeného prelepením. V prípade odpisu v BAN 16.8.13 rozdiely pozostávajú prakticky vždy vo vypustení slov. Podobnosť textov nedokazuje závislosť jedného odpisu od druhého, no poukazuje na spoločnú predlohu. Obsahom a rozsahom krátka *Poznámka o Ríme* nedávala motív na prepracovávanie ani priestor modifikáciám, vznikajúcim z roztržitosti a únavy.

V rukopise *Poznámky o Ríme* sa nevyskytujú marginálie Sergeja Klimina, ktoré by dokazovali vzájomný vplyv jedného odpisu na druhý – ako je to v *Choždení,* publikovanom v zborníku BAN 16.8.13.

Kým v rukopise Sof. 1465 belozerský starec Sergej Klimin na liste 234 *Choždenia* pri zmienke o Ríme (presnejšie, po slovách от Рима за 50 миль) dopísal poznámku „А о Риму мало что послѣ написано“, referujúcu k jeho vlastnému odpisu *Poznámky o Ríme* na konci celého zborníka, „v Sof. 1464 je obsah tejto vsuvky integrovaný do textu“.[33]

V BAN 16.8.13 by sme stopu Kliminovej redakcie márne hľadali, no pri umiestnení *Poznámky o Rime* hneď za *Choždenie* na papieri s rovnakou vodotlačou by takéto premostenie textov bolo aj zbytočné. Kliminova verbálna navigácia mohla byť jednoducho integrovaná do radenia textov. No následnosť textov má vnútornú logiku, a tak mohla byť obnovená aj nezávisle.

O. Ľ. Novikova uvádza, že Sergej Klimin, žijúci v Belozerskom kláštore okolo roku 1530, dal konvolút Sof. 1465 zviazať potom, ako vlastnoručne prepísal niekoľko textov, medzi nimi *Poznámku o Ríme*, pri ktorej použil zvyšný papier.[34] Vzhľadom na to nemožno vylúčiť, že *Poznámka o Ríme* v kódexe Sof.1465 patrila k celku s florentskou tematikou, a teda bola jednou zo stratených či požiarom silne poškodených častí, ktoré pôvodný zostavovateľ označil cyrilickými ciframi 1 až 11.

Vzhľadom na stopy práce Sergeja Klimina, predovšetkým jeho vyššie citovanú poznámku, ktorá dáva oba texty do súvislosti, sa zdá unáhlený záver N. A. Kazakovej, že zostavovateľ zborníka nezachytil tematickú súvislosť oboch diel,[35] *vyvodený čisto zo skutočnosti, že v Sof. 1465 je Choždenie na listoch 230 – 239, a tak nesusedí s Poznámkou o Ríme, ktorá sa začína až na liste 246 – 246 ob.*

Prirodzene, N. A. Kazakova tematickú súvislosť oboch diel vnímala. Predsa jej však čosi uniklo: na s. 66 jej prepisu *Choždenia*[36] sa uvádza vzdialenosť Ferrary a Ríma 8 míľ. Pri určitej geografickej predstavivosti si omyl všimneme už pre nepomer k iným vzdialenostiam – veď na nasledujúcich stranách je rozpísaná vzdialenosť 147 míľ deliacich Ferraru od Florencie! Vzdialenosť Ferrara – Florencia je pritom oveľa kratšia než Florencia – Rím, nieto ešte Ferrara – Rím. V internetovej verzii[37] je to už opravené na 50 míľ. Pri pohľade do rukopisu (list 119) zistíme to, na čo sa podľa všetkého prišlo pri reprinte a následnej digitalizácii: omyl vznikol prečítaním cyrilického znaku Н označujúceho 50 akoby išlo o И, teda 8.

Vrámci rukopisu *Choždenia* cestujúci pokračujú len do Florencie, a tak je na danom mieste údaj o vzdialenosti do Ríma redundantný – preto nepomýlil či neupútal bádateľov, ktorí sa pokúšali o rekonštrukciu itinerára *Choždenia*.[38] Keďže vec bola uvedená na pravú mieru, zdá sa zbytočné k nej vracať. Lenže práve opísaný omyl vysvetľuje, prečo nebola reflektovaná skutočnosť faktografickej zhody medzi *Choždením* a *Poznámkou o Ríme*, spočívajúca v zhode údajov *Choždenia* (от Рима за 50 миль) a *Poznámky o Ríme* (А от Ферары града до Рима великаго града 50 миль.).

Zhoda sa tu nezakladá len na totožnosti faktov, ale aj na tom, že údaj je v oboch pamiatkach uvedený v dlhých (nemeckých či poľských) míľach, a to oba razy v kontexte, kde sa používa meranie vzdialenosti v talianskych míľach. A nielen to – všetky nasledujúce údaje v *Poznámke o Ríme* i všetky vzdialenosti v *Choždení* nasledujúce od Ferrary na juh Apeninského poloostrova sú uvedené v talianskych míľach! Zdá sa teda, že kým ostané vzdialenosti sú už zápisom prejdeného, vzdialenosť od Ríma akoby bola uvedená z počutia.

K datovaniu púte ruských účastníkov koncilu do Ríma

Na rozdiel od *Choždenia vo Florenciu* v texte *Poznámky o Ríme* nie sú informácie o čase – okrem dvoch dní trvajúcej cesty okolo mesta. Literárna pamiatka má znaky bezprostredného zápisu z cesty do Ríma a nenesie nijaké stopy neskoršieho prerábania ani dopracovávania. Datovať ju možno podľa detailnejších časových údajov v intervale, do ktorého je umiestnené *Choždenie,* a overiť prostredníctvom dejín Ferrarsko-Florentského koncilu.

Príchod Rusov do Ferrary je datovaný 17. augustom 1438 (3 dni po Uspení/Usnutí Bohorodičky).[39] Do 8. októbra neboli nijaké koncilové zasadania. Situáciu odráža aj statický enumeratívny zápis – zoznam dôležitých účastníkov koncilu za kresťanský východ. Opis transferu koncilu z Ferrary do Florencie z 10. januára je podrobný, svedčí o priamej účasti pisateľa. Niet preto opory pre úvahu, že by sa pútnici, ktorí vyrazili z Ferrary do Ríma, vrátili už do Florencie. No interval august – január možno podľa mňa spresniť ešte ďalej.

Záznamy z 17. augusta a 8. októbra opakujú niektoré informácie (porovnaj úryvky I. a II.). Táto štylistická repetitívnosť predovšetkým ohľadom miesta – akoby sa autor bez prečítania predošlého záznamu potreboval utvrdiť o mieste, kde sa nachádza – dovoľuje uvažovať o tom, že sa vrátil k prerušenej úlohe, do Ferrary. V oboch záznamoch sa opakuje aj informácia o účasti rímskeho pápeža Eugena IV. Tieto detaily nevylučujú ani nepotvrdzujú možnosť, že ten, kto ich zaznamenal, je aj autorom *Poznámky o Ríme*, avšak svedčia v prospech jeho účasti na púti do Ríma.

I. (17. august)

И оттолѣ до Ферары града 10 миль. И ту есме приехали по Госпожинѣ дни на 3 день. И ту есмя наѣхали папу римьскаго Еугениа, от Рима за 50 миль. (…)
A odtiaľ do mesta Ferrary je 10 míľ. A sem sme pricestovali 3. dňa po sviatku Bohorodičky. A tu sme sa stretli aj s rímskym pápežom Eugeniom, 50 míľ od Ríma. (…)

II. (8.október)

1-ый соборъ бысть месяца октября въ 8 день, въ градѣ Ферарѣ в Фрязѣх. На соборѣ же сѣде римьскый папа Еугѣний.
Prvé zasadnutie koncilu bolo 8. októbra v talianskom meste Ferrara. Na koncile bol aj rímsky pápež Eugen.[40]

Slovo Rím sa na malej ploche textu vyskytuje v rôznych gramatických obmenách trikrát. Ak by zaznela námietka, že jeho význam v adjektívnej forme netreba zveličovať, keďže patrí k charakteristike pápeža, údaj o vzdialenosti od Ferrary po Rím už pomerne jasne svedčí o myšlienke prekonať spomenutých 50 míľ – cestovať do Ríma.

V duchu tejto logiky je možné stanoviť interval, v ktorom skupina ruských pútnikov navštívila Rím na cestovaniu priaznivé jesenné obdobie medzi 17**.** augustom a 8. októbrom 1438. Metropolita Izidor podľa všetkého vyhovel členom svojho sprievodu, ktorí, keď už raz boli v Taliansku, túžili navštíviť hroby prvých apoštolov.

Prvé mesiace strávené vo Ferrare charakterizovala hlboká nečinnosť Grékov. A nemožno predpokladať, že po príchode Rusov sa situácia zmenila okamžite. Táto skutočnosť pridáva argument k dôvodom, pre ktoré Izidor aktívnej, zvedavej časti svojej suity vyhovel. Ak sú tieto úvahy správne, potom *Poznámka o Ríme* zachytáva „ruskú“ skúsenosť medzi dvoma zápismi *Choždenia*.

Až od 8. októbra autor *Choždenia* zaznamenal podrobnosti o samotnej Ferrare. Opísal orloj s anjelom, zaznamenal ceny potravín. Cesta do Ríma sa jednoznačne uskutočnila, kým bol koncil vo Ferrare, no medzi 8. októbrom a januárovým transferom do Florencie už niet dlhšej pauzy v záznamoch *Choždenia.*

Mohla by vzniknúť námietka, že ak sa pri cestovaní do Ríma zohľadňovalo počasie, prečo sa potom starí a krehkí otcovia presúvali z Ferrary do Florencie v zime. Odpoveďou je, že transfer koncilu nebol plánovaný na zimu, podnietila ho správa o vypuknutí moru a kondotiérovom postupe.

Uveďme celý text, týkajúci sa prvej časti pobytu vo Ferrare. Prvý záznam zo 17. augusta 1438 okrem miesta a času tvorí menoslov dôležitých účastníkov koncilu:

… Павда же град велик велми и крѣпок. И оттолѣ до Ферары града 10 миль. И ту есме приехали по Госпожинѣ дни на 3 день. И ту есмя наѣхали папу римьскаго Еугениа, от Рима за 50 миль. Ту же и святаго царя греческаго Иоанна, и святаго патриарха Иосифа вселеньскаго, и святый вселеньскый соборъ. А въ зборѣ бысть с патриархом митрополитов 22: первый – раклийскый Антоней, 2 – ефесскый Марко, 3 – русскый Исидоръ, 4 – манавасийскый Досифей, 5 – трапизонскы Дорофей, 6 – кизитьскый Митрофанъ, 7 – никейскый Висарионъ, 8 – никомидѣйскый Марко, 9 – лакедомонийскый Мефодий, 10 – тръновскый Игнатей, 11 – амасийскый Иасафъ, 12 – малъдовъскый, рекше влашки, Демианъ, 13 – ставропольскый Исайа, 14 – родовьскый Нафанаилъ, 15 – митулиньскый Дорофей, 16 – драмасиньскый Дорофѣй, 17 – мелетинскый Матфѣй, 18 – тристриасийскый Калистъ, 19 – каланьскый Генадей, 20 – ахелоньский Генадей, 21 – иверьскый Иоанъ, 22 – сардакийскы Дионисий, тъи на том святѣмъ съборѣ къ Господу отьиде.

„… Padua je veľmi veľké a opevnené mesto. A odtiaľ do mesta Ferrary je 10 míľ. A sem[41] sme pricestovali 3. dňa po sviatku Bohorodičky. Tu sme sa stretli s rímskym pápežom Eugeniom, 50 míľ od Ríma. Tu aj so svätým gréckym cisárom Jánom, svätým ekumenickým patriarchom Jozefom a svätým ekumenickým koncilom. V zbore s patriarchom bolo dvadsaťdva metropolitov: prvý – Antonios z Herakley, 2. – efezský Markos, 3. – ruský Izidor, 4. – monembasijský Dositheos, 5. – trapezuntský Dorotheos, 6. – Kizický Metrofanes, 7. – nicejský Bessarion, 8. – nikomedijský Markos,[42] 9. – lakedaimonský Methodios, 10. – tirnovský Ignatios, 11. – amasijský Joasaf, 12. – moldavský, čiže valašský Demian, 13. – stavropolský Izaiáš, 14. – rodoský Natanael, 15. – mitylénsky Dorotheos, 16. – dramaský Dorotheos,[43] 17. – melenikský Matúš, 18. – dristrijský Kalixtos, 19. – ganienský Gennadios, 20. – anchialský Gennadios,[44] 21. – iverský Ján, 22. – sardský Dionýz, ktorý počas toho svätého koncilu odišiel k Bohu.“

Na tomto mieste možno predpokladať prestávku v písaní *Choždenia* a podľa toho stanoviť interval, v ktorom sa uskutočnila cesta pútnikov do Ríma.[45] Veta o smrti zástupcu Jeruzalema však na tomto mieste pôsobí ako vsuvka – akoby bola prvou správou, ktorú sa pútnici dozvedeli po návrate do Ferrary. Avšak Dionýz zo Sárd zomrel už v apríli,[46] a tak informácia patrí k rezumácii stavu, s ktorým sa Rusi po príchode do Ferrary stretli. Nevylučujem ani možnosť, že celý menoslov bol –

ako čisto informatívna záležitosť – vložený do textu neskôr, pri niektorom z odpisov.

8. októbrom sa začínajú záznamy o koncilovom dianí i opis ferrarských zážitkov a skúseností. Záznamy *Chožděnia* sa po tomto dátume zhusťujú, čo odráža zrýchlenie koncilového diania. Nájsť voľný termín na cestu do Ríma už nieto kde, a tak možno stanoviť cestu ruských pútnikov do Ríma na koniec augusta – september 1438.

Komentár k opísaným faktom
Urbanizmus Ríma dodnes zohľadňuje klasické pútnické trasy a k dispozícii sú i historické nákresy mesta, vďaka čomu možno cestu ruských pútnikov zrekonštruovať pomerne spoľahlivo. Pútnici najskôr obišli hradby, aby navštívili chrám sv. Petra vo Vatikáne. Odtiaľ išli do Lateránu, kde navštívili baziliku San Giovanni. Baziliky v Lateráne a Vatikáne boli nevyhnutnými miestami zastavenia pútnikov.

Santa Maria Maggiore a kostoly na Esquiline sa v texte nespomínajú, hoci zastavenie v nich nie je vylúčené. Cestou pútnici videli cisársky palác z antickej doby. Vracali sa cez Grékmi osídlený Aventín, kde navštívili chrám Alexeja, božieho človeka, ktorý mal v tom čase ešte znaky paláca. Návšteva San Alessio mohla mať, pravdaže, aj osobnejšiu motiváciu, no keďže významná starodávna bazilika Santa Sabina sa nachádza hneď vedľa, je nepravdepodobné, že by ju obišli.

Potom pútnici pokračovali okolo Tiberu a mesto opustili tam, kde boli hradby prerušené pre tok rieky. Poslednou z bazilík, ktoré navštívili, bol chrám sv. Pavla za hradbami, v blízkosti ktorého videli i ďalšie miesto spojené s Pavlovým kultom – opátstvo Tri fontány.

Hlavné línie tradičných trás vedú k miestam pripomínajúcim život a smrť apoštolov Petra a Pavla, a tak je možné, že ešte predtým, ako ruskí pútnici navštívili opátstvo Tri fontány v blízkosti väzenia sv. Pavla, zostúpili aj do karceru Tullianum na Kapitolskom vŕšku, kde bol väznený sv. Peter. Aj tam sa traduje zázračné vytrysknutie prameňa, veľkosť zázraku však zostáva zatienená troma prameňmi vody v mieste sťatia apoštola Pavla. Opátstvo Tri fontány patrilo k posledným miestam, ktoré navštívili cestou k bazilike sv. Pavla, a tak sa mu z psychologického hľadiska dostalo viac priestoru medzi dojmami, ktoré si odnášali – inak povedané, odchádzali so spomienkou naň.

Poznámka o Ríme po opise navštívených miest komentuje aj stav mesta: pútnici nepochybujú o posvätnosti lokalít, no vnímajú aj zúbožený stav večného mesta. Napokon, to je dôvod, prečo sa koncil nekoná v Ríme, ale vo Florencii. Pápež Eugen IV. sa do Ríma vráti až v roku 1443, no s obnovou spustnutého mesta sa bude vysporiadavať ešte mnoho jeho nástupcov. Treba si uvedomiť, že pápež Eugen IV. bol len druhým pontifikom po odstránení trojpápežstva a dejiny spojené s Avignonským zajatím sa odrazili na tvári mesta. Svedectvo ruských pútnikov bolo nielen správou o Ríme, ale aj správou o jeho zašlej sláve. Nie je celkom vylúčené, že obraz upadnutého starého Ríma sa neskôr združil s obrazom Konštantinopolu po páde – a spoluformoval perspektívu mladého kresťanského národa s ambíciou nástupníctva…

Každý text otvára aj priestor nevysloveného – posledná veta študovanej literárnej pamiatky („A iné sme neopísali“) naznačuje, že pútnici v Ríme videli viac ako zaznamenali. *Poznámka o Ríme* sa zmieňuje o návšteve chrámu San Alessio. V 15. storočí bolo uctievanie Alexeja, božieho človeka, ešte spoločným kultovým momentom pre kresťanský Východ i Západ. O kulte svätca v Byzancii svedčí aj fakt, že jeho relikvie daroval Emanuel Paleológ v roku 1398 – z pohľadu autora protografu *Poznámky o Ríme* nedávno – Veľkej Lavre na hore Atos.

Pripomeňme si preto tento dnes na Západe pozabudnutý príbeh, datovaný okolo roku 400: Rímsky patricij Eufímios mal syna Alexeja, ktorého oženil s peknou ženou. Alexej sa však na samom začiatku svadobnej noci odobral od svojej nevesty a Tiberom sa tajne preplavil do Ostie. Odtiaľ sa plavil na

druhý breh mora – dostal sa až do Edesy, kde žil mnoho rokov nepoznaný. Keď sa tam rozšíril chýr o jeho svätom živote, ušiel. Navrátil sa do otcovho domu, ale svoji ho nespoznali a len po smrti mu v dlani našli list, odhaľujúci jeho totožnosť. Alexej dokonale napodobnil svoj predobraz: prišiel dobrovoľne medzi svojich a svoji ho nespoznali – až kým sa im nedal spoznať.

Jeho príbeh nie je príbehom návratu márnotratného syna, ale skôr jeho opakom. Odrieknutie sa života v paláci je v Alexejovom prípade zamaskované akýmsi bláznovstvom. Alexej si schválne počína tak, aby ho otec nespoznal, čím vystupňuje svoju pokoru. Ak je pre Krista príznačné ono „nepridržanie sa rovnosti s Bohom“, Alexejovo *imitatio Christi* dosiahlo stupeň, ktorý mu vyslúžil prívlastok „človek boží“.

Chrám sv. Alexeja vyrástol nad domom svätcovho otca (*domus ecclesiae*) – a tak disponoval jedinečnou pamiatkou – schodami, pod ktorými žil ako bedár dobrovoľne nepoznaný patríciov syn. Keďže nik nepoznal jeho meno, označovali ho ako *poverro della scala*, bedár od schodov. Pretože nemal na svete stále miesto, ako aj pre materiálnu biedu bol Alexej považovaný za patróna pútnikov a žobrákov.

Sviatok sv. Alexeja pripadá na 17. júla, kedy sa putovanie na toto miesto spájalo s odpustením hriechov. Ruskí pútnici nemali možnosť vybrať si tento dátum, no ako účastníci Florentského koncilu strávili na cestách niekoľko rokov, a tak mali dobrý dôvod vidieť v Alexejovi svojho patróna.

Chrám San Alessio bol súčasťou pútnického itinerára, nachádzali sa v ňom relikvie zo svätopeterského chrámu a o jeho význame vypovedá aj fakt, že v 10. storočí bolo pri ňom jedno z 20 rímskych opátstiev. Vďaka pútnikom to bol bohatý konvent so širokou možnosťou redistribúcie. Okolo milénia ho ako pútnik navštívil aj cisár Otto III. Pápež Benedikt VII (975 – 984) pomohol africkým kresťanom tým, že dal tento chrám do užívania skupine exulantov vedenej metopolitom Damašku Sergejom. Z hľadiska dejín Strednej Európy stojí za zmienku, že v tom istom čase, konkrétne v roku 990, tam pobýval biskup Adalbert (Sv. Vojtech). Od 10. storočia v kláštore pri San Alessio žili grécki i latinskí mnísi: praktizovali obrad, v ktorom sa stretávali prvky východnej a západnej tradície – prax, ktorá by teoreticky mohla byť inšpirujúca aj pre Florentský koncil. Nie je však jasné, dokedy trval tento stav. Vieme len, že Martin V. – predchodca pápeža Florentského koncilu Eugena IV. – kláštor pridelil Hieronymitom,[47] a tak je zrejmé, že ruskí pútnici tam v 15. storočí stretli práve mníchov tohto nového iberského rádu.

Za zmienku stojí i fakt, že keď hlava ruskej cirkvi a významná postava Florentského koncilu kyjevský metropolita Izidor neskôr dostal kardinálsku hodnosť, jeho titulárnym chrámom sa stal San Alessio a neskôr susediaca bazilika Santa Sabina.

Ako San Alessio a Santa Sabina, tak aj Santa Prassede a San Clemente sú kardinálske titulárne chrámy s ranokresťanským základom, čím sú blízke kresťanom byzantského obradu. Posledné dva menované sa v skúmanom rukopisnom prameni, a ani v súvislosti s Florentským koncilom nespomínajú – zmieňujem ich pre súvislosť s apoštolmi Slovanov a takisto preto, že poslaním historika kultúry je usúvzťažniť literárne pramene s obrazovými.

Ponechajme nateraz bokom kultúrne mnohovrstevný architektonický priestor Santa Prassede pri bazilike Santa Maria Maggiore na Esquiline a zamerajme pozornosť na vzťahy slovanského kresťanstva východného obradu s Rímom[48] cez kult Petrovho nástupcu, sv. Klimenta.

V rámci putovania ruského sprievodu s metropolitom Izidorom na Florentský koncil zachytáva *Choždenie* aj skúsenosť búrky na mori. Popri chráme sv. Alexeja – božieho človeka, patróna pútnikov – návštívili ruskí pútnici aj hroby apoštolov Petra a Pavla, ktorí na mori strávili veľa času. Návšteva Lateránskej baziliky ruskými pútnikmi je doložená, veľmi blízko mali teda aj baziliku sv. Klimenta,

Petrovho nástupcu, ktorý zomrel pripútaný ku kotve – preto sa uctieva ako ochranca putujúcich po mori. Hoci motív by bol, návšteva Chiesa Basilica di San Clemente al Laterano sa v skúmanom texte nespomína. Pútnici istotne videli viac, ako zachytáva *Poznámka o Ríme*, ale čo presne – nevedno.

Isté je, že klimentovský kult je od 9. storočia spätý s cyrilo-metodovským a okrem toho sa v bazilike San Clemente medzi vzácnymi freskami nachádza aj obraz zázraku sv. Alexeja.[49]

Príbeh Alexeja, božieho človeka zachytáva aj veľa cyrilických rukopisov, a to nielen v ruských archívoch.[50] Najstaršie zachované *Житие Алексия человека Божия* pochádza z 12. storočia, kult svätca je však ešte starší.[51] V 17. storočí zaznamenal alexejovský kult na Rusi rozkvet, vznikli vybrúsené literárne spracovania príbehu a na Ukrajine dokonca divadelná dráma.

Dlhý život mentálneho obrazu blízkeho ruskému človeku či rezonanciu s alexiovskou legendou nachádzame v type svätca – blázna pre Krista (jurodivyj Christa radi), zvečneného o stáročia neskôr Puškinom i Musorgským. Ako Alexej, tak aj jurodiví ukrývali stupeň dosiahnutej kresťanskej dokonalosti. Kým Alexej to robil ukrytím totožnosti, jurodiví to dosahovali predstieraním pomätenosti, čím sa zároveň vystavovali posmechu a útokom. Bláznovstvom maskovali aj askézu – dobrovoľné vystavenie sa hladu a chladu. Skrytie totožnosti, maskovanie pôvodnej identity môžeme nazerať aj v kontexte paradivadelných javov – zahalenie skutočnosti, fakticity má slúžiť na odhalenie hlbšej pravdy.

No archetyp sa rozvíjal aj priamejšou cestou – mimo línie jurodivých. Niečo z obrazu božieho človeka Alexeja nachádzal ruský kresťan o niekoľko storočí v legendárnej postave Fjodora Kuzmiča, za ktorou videl skrývajúceho sa cára Alexandra I.[52] A echom obrazu Alexeja, človeka božieho je aj Dostojevského Aľoša Karamazov.

Príbeh Alexeja sa v slovanskom svete odovzdával predovšetkým cestami hagiografie a ikonografie. Zmienka o návšteve chrámu San Alessio ruskými účastníkmi Florentského koncilu je v tomto kontexte jedinečná. Aj ona však poukazuje na skutočnosť, že rímsky svätec sa stal archetypálnym obrazom byzantsko-slovanskej religiozity, a tak aj príkladom pre *communio sanctorum,* ktoré bolo hlavným spojivom byzantského a latinského sveta na Florentskom koncile.

Literatúra

Rukopisy

Хождение во Флоренцию, БАН, 16.8.13, лл. 108 об .—134 об., ***О Риме*** БАН, 16.8.13, л. 135 – 136; Rukopisné odd. Knižnice Ruskej akadémie vied, Sankt-Petersburg.
Viaggio per terra da Dulcigno, a Constantinopoli, con le miglia Italiane, et altri avertimenti, et note, Misc. Arm II. 89 p. 185´+186), Vatikánsky archív.

Publikácie

Библиотека литературы Древней Руси / РАН. ИРЛИ; Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Понырко. – СПб.: Наука, 1999. – Т. 6: XIV – середина XV века. ISBN 5-02-028307-X.
Džurova, Aksinija et Stančev, Krasimir: *Les manuscrits slaves de la biblithéque du Pontificio Istituto Orientale.* Roma: Pont. Institutum Studiorum Orientalium 1988.
Fillippini, C.: *La leggenda di sant' Alessio nella Chiesa di S. Clemente a Roma*. In: S. Romano and J. Enckell Julliard (eds.): Roma e la riforma gregoriana, Roma 2007.
Francini, Girolamo: *Le Cose marauigliose dell'alma citta di Roma, anfiteatro del mondo*. Con l'aggiunta del dottor Prospero Parisio. Ad instanza di Gio Antonio Franzini, & herede di Girolamo Franzini 1600.
Homza, Martin et al.: *Svätopluk v európskom písomníctve.* Libri Historiae Slovaciae. Monographiae. XI. Bratislava: Post Scriptum 2013.
Казакова Н. А.: *«Хождение во Флоренцию» 1437 – 1440 гг.:* (Списки и редакции) // ТОДРЛ. Т. 30. Л. 1976.
Казакова Н. А.: *Заметка о Риме русского путешественника середины XVI в. //* ТОДРЛ. Т. 32, Л. 1977.
Казакова Н. А.: *Западная Европа в русской письменности XV – XVI веков: Из истории*

международных культурных связей России. Л. 1980.
Клаутова, О. Ю.: Западноевропейское искусство глазами русских путешественников XV – XVII вв. In: Труды отдела древнерусской литературы. Т. 49. С.-Петербург 1996.
Maleto, E. I.: *Antologia choženij russkich putešestvennikov XII-XV veka: issledovanija, teksty, komentarii.* Moskva: Nauka 2005.
Новикова, Ольга: *Formirovanie i rukopisnaja tradicija „Florentijskogo cikla“.* In С. Н. Кистерев (ed.): Очерки феодалной России. Вып. 14 / Ред. С. Н. Кистерев. Санкт-Петербург: Алянс-Археo 2010.
Stökl, G.: *Reisebericht eines unbekannten Russen (1437 – 1440).* Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen. (Byzantinische Geschichtschreiber, hrsg. von E. V. Ivánka. Bd 2). Graz; Wien; Köln 1954.
Syropoulos, Silvestre: *Les Mémoires*. Roma: PIOS 1971.
Vašica, J. – Vajs, J.: *Catalogus codicum paleoslovenicorum musaei nationalis Pragae. Soupis staroslovanských rukopisu národního muzea v Praze.* Praha: nakladatelství československé akademie věd 1957.
Verdon, Jean: *Travel in the Middle Ages*. Indiana: University of Notre Dame Press 2003.

P o z n á m k y

[1] V rukopisoch pamiatka nemá názov, začína sa: „До града Ферары путь писан напреди, а от Ферары до Рима…“
[2] *О Риме*, resp. *Заметка о Риме,* ďalej v texte *Poznámka o Ríme*
[3] *Хождение во Флоренцию*, ďalej v texte len *Choždenie*. V prípade iných pamiatok žánru choždenie (resp. choženie), u ktorých je slovo označujúce žáner aj v názve, upresníme prameň uvedením celého názvu. Názov žánru neprekladám, lebo hoci by sa zväčša dal preložiť ako cestopis, itinerár či travelóg (v ruštine bolo prvý raz *Choždenie* vydané pod označením žurnál), pojem je širší: zachytáva cesty obchodníkov do ďalekých končín za bohatstvom, cesty pútnikov do svätých miest, ale aj cesty zázračné ako zostup do pekiel alebo výstup do siedmeho neba. V štúdii vychádzam z rukopisu БАН, 16.8.13, лл. 108 об .—134 об., uloženého v petrohradskej Bibliotéke akadémie vied.
[4] Kazakova uvádza odpisy protografu ГБЛ, собр. Румянцева, № 35, л. 16 об.—17 об.; ГПБ, Соф. собр., № 1465, л. 246—246 об.; БАН, 16.8.13, л. 135—136; ГБЛ, Музейн. собр., № 939, л. 58—58 об. Konvolút Соф. собр., № 1464 N. A. Kazakova nezmieňuje azda preto, že ide o čistopisnú kópiu Соф. собр., № 1465 s integrovanými poznámkami beloozerských starcov Klimina a Efrosina.
[5] Ak by sme použili terminológiu Jeana Verdona (Verdon, Jean: *Travel in the Middle Ages*. Indiana: University of Notre Dame Press 2003, translated by George Holoch from *Voyager au Moyen Age*, 1998), *Choždenie vo Florenciu* zodpovedá naratívu typu In the service of One’s Lord a *Poznámka o Ríme* predstavuje naratív typu In the service of Oneself. Hoci prvý cestopis nepochybne odráža aj osobné záujmy pisateľa a druhý odráža spoločné záujmy pútnikov, pričom nie je vylúčená ani možnosť, že pod naratívom v pluráli ide o viacnárodnú skupinu.
[6] Новикова, Ольга: *Formirovanie i rukopisnaja tradicija „Florentijskogo cikla“.* In С. Н. Кистерев (ed.): Очерки феодалной России. Вып. 14 / Ред. С. Н. Кистерев. Санкт-Петербург: Алянс-Археo 2010.
[7] Stökl, G.: *Reisebericht eines unbekannten Russen (1437 – 1440).* Europa im XV. Jahrhundert von Byzantinern gesehen. Graz; Wien; Köln (Byzantinische Geschichtschreiber, hrsg. von E. V. Ivánka. Bd 2).1954, s. 180 –182, Ammerkung 70.
[8] *Казакова Н. А. Западная Европа в русской письменности XV – XVI веков: Из истории международных культурных связей России.* Л. 1980, s. *53.*
[9] *Казакова Н. А.: «Хождение во Флоренцию» 1437 – 1440 гг.:* (Списки и редакции) // ТОДРЛ. Л., 1976. Т. 30. s. 73 – 94.
[10] Pracovne tieto texty možno označiť aj ako florentské nepolemické: pričom pod nimi rozumiem *Poznámku o Ríme*, *Choždenie* a *Ischoždenie* (keďže pamiatku spomínam v tomto texte prvý raz,

uvádzam jej titul *Исхожение* alebo *Хожение Авраамия Суздальского на Восьмой Собор с митрополитом Исидором*)
[11] *Клаутова, О. Ю. : Западноевропейское искусство глазами русских путешественников XV – XVII вв.* In: Труды отдела древнерусской литературы. Т. 49. С.-Петербург 1996, s. 427 – 439.
[12] *Казакова Н. А. Заметка о Риме русского путешественника середины XVI в. //* ТОДРЛ. Л., 1977. Т. 32, s. 252 – 255.
[13] РНБ, Софийское собр., № 1465 – zväzok , obsahujúci rukopisy datované od 80. rokov 15. storočia a bol zviazaný okolo roku 1530, sa v printovej publikácii označuje ešte pod starším názvom ako ГПБ, Софийское собр., № 1465). Zmena nastala len v dôsledkou premenovania inštitúcie. Poznamenajme ešte, že ten istý rukopis ako Kazakova publikoval ešte pred revolúciou v roku 1917 aj V. Malinin, avšak bez poznámkového aparátu a komentára.
[14] http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=5048 podľa Zametka o Rime, s. 488 – 489. In: Библиотека литературы Древней Руси / РАН. ИРЛИ; Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Понырко. – СПб.: Наука, 1999. – Т. 6: XIV – середина XV века. Tiráž 2000 ks. ISBN 5-02-028307-X.
[15] Pristavenie sa pri charaktere zázračných vôd evokuje opis budínskych termálnych prameňov v *Chození* (osobitne slová „na nej že“ v konvolúte Pogod. 1572 – rozvitie, ktoré iné odpisy vypúšťali alebo modifikovali). Záujem o liečivé bahno (celebny pesok) v Konštantinopoli vidíme aj v inej cyrilickej pamiatke (*Choženie Ignatija Smoľňanina*). Cestopis vo vatikánskom archíve (*Viaggio per terra da Dulcigno, a Constantinopoli, con le miglia Italiane, et altri avertimenti, et note,* Misc. Arm II. 89 p. 185´+186) môže byť príkladom podobných záujmov v latinskej spisbe, keďže jeho autor na viacerých miestach trasy z mesta Ulcinj v Čiernej hore spomína bagni minerali.
[16] Slovo môžeme doplniť na základe analogickej gramatickej štruktúry v tom istom rukopise, príp. z iného rukopisu.
[17] Koniec rukopisnej strany je v prepise vyznačený dvoma zvislými čiarami.
[18] Veta naznačuje väzbu na *Chození vo Florenciu*.
[19] 50 míľ – v údaji ide nepochybne o dlhú míľu (nemeckú, poľskú). Skutočnosť je zaujímavá preto, že v ďalšom opise sa ráta v talianskych míľach. Letecky vzdialenosť Ferrara – Rím predstavuje 207 míľ (333 km), Ferrara –Florencia 74 míľ (119 km), Florencia – Rím 144 míľ (231 km). Uvedený výpočet však nesleduje konkrétny itinerár a z pohľadu XV. storočia je abstrakciou – pozemná preprava zápasila s terénnymi prekážkami, a tak bolo v realite potrebné prejsť určite viac ako 333 km. Ak však rukopis udáva vzdialenosť 50 veľkých míľ z Ferrary do Ríma, je vylúčené, že by mohlo ísť o talianske či rímske míle. Pre predstavu o vzdialenostiach: nemecká míľa sa rovnala 7,5 km a talianska míľa 1,472 km, a tak 50 nemeckých míľ znamenalo ekvivalent približne 250 talianskych míľ, čiže 375 km.
[20] 12 míľ od mora je tradične udávaná vzdialenosť z Ríma k moru (od Tiberu k Ostii) – je preto príznačné, že autor spomína v súvislosti s vzdialenosťou od mora rieku Tiber.
[21] Obvod mesta 32 míľ – pre približný obraz o mierach uvádzame, že antické Mura Aureliane (12 míľ = 19 km) chránili prevažne pravý breh mesta a z ľavého len Trastevere. Obvod samého Vatikánu je 2 míle (= 3, 2 km). Autor je explicitný v upresnení, že chrám sv. Petra sa nachádza vnútri mesta, to znamená, že aj v prípade porušenosti hradieb, tieto boli vnímané. Do svojho výpočtu zahrnul Mura Leonine, no aj miesta mimo opevnenia – predovšetkým tie späté s kultom apoštola Pavla – čo výrazne zväčšilo vnímaný urbanistický celok. Jednoznačne však ide o údaj v rímskych míľach.
[22] *ступеней великих – dlhých krokov* – lat. gradum predstavuje približne 2,5 stopy. Stopa je vlastne malý krok, dĺžka chodidla – *Choženie Arsenija Selunskogo* túto mieru v súvislosti s Božím hrobom v Jeruzaleme upresňuje takto: „grob Gospodeň 12 stepeni, noga k noge prikladaja“. Uvedené miery sa vzťahujú na rímske chrámy, ktoré predchádzali tie dnešné – autor *Poznámky o Ríme* odhaduje ich rozmery v zhode s vtedajším stavom vecí. V 15. storočí bol chrám sv. Petra (L’antica basilica di San Pietro in Vaticano – tá s Giottovou Navicellou) výrazne menší: (105 x 35) v porovnaní s bazilikou sv. Pavla za hradbami (130 x 70).
Choženie Ignatija Smoľňanina uvádza rozmery Veľkej Lavry na hore Atos „dlina 120 saženi a vpreki

40“ a rozmery chrámu Hagia Sofia v Konštantinopoli približuje pomocou „40 okien, pričom jedno okno so stĺpom meria 2 saženi bez 2 piadej“. Sažeň je dĺžka medzi rozpaženými rukami = 4 lakte = 8 piadí. Piaď je vzdialenosť medzi palcom a malíčkom, rovná sa pol lakťu, čo je okolo 20 cm.
[23] Publikovaný prameň používa cyrilické číslo пол 70. Čo sa týka Sof. 1465, v prepise Kazakovej je tento číselný údaj uvedený slovom (полсемадесять), neviem, či je tak aj v rukopise. Ak áno, potom by azda bolo možné vysloviť, že nami publikovaný prameň pri číselných údajoch systematickejšie používa cyriliku – vyhodnotenie takéhoto minimálneho symptómu si však žiada opatrnosť. Aj keby to bolo možné, sotva z toho vyvodíme, ktorý rukopis možno datovať ako starší, ak vezmeme do úvahy pozorovanie O. Ľ. Novikovej: „Tie čísla, ktoré sú v Sof. 1465 uvedené slovom, sú v Pogod. 1572 cyrilickým ciframi, a naopak, tam kde je Sof. 1465 číslovanie cyrilikou, v Pogod. 1572 to je spravidla slovom.“ (In: Novikova, cit. lib. s. 59)
[24] Opísaný relikviár hláv Petra a Pavla je zachytený v lateránskom inventári 14. storočia, no jeho prítomnosť je zdokumentovaná aj v slávnostnom sprievode do florentského chrámu Santa Maria del Fiore pri príležitosti vyhlásenia únie roku 1439 – fakt potvrdzuje, že k črtám Florentského koncilu patril aj veľký pohyb relikvií.
[25] *Папа Силивестръ* – pápež Silvester (314 – 335), za jeho pontifikátu sa konal Nicejský koncil, ktorému predsedal Konštantín za účasti 318 biskupov, a Rímsky koncil za účasti 284 biskupov. Pontifik Silvester bol súčinný s cisárom Konštantínom – relikvie prvých apoštolov, spomenuté v analyzovanom texte, podmieňovali stavby spomenutých chrámov. V kontexte Florentského koncilu sa pápež Silvester a cisár Konštantín stávajú merítkom pre protagonistov podujatia – cisára Jána VIII. Paleológa a pápeža Eugena IV. – a to sa týka aj účasti biskupov, pričom nejde len o počet, ale čo najúplnejšie zastúpenie kresťanstva rôznych častí vtedajšieho sveta.
[26] San Giovanni in Laterano (Archibasilica Sanctissimi Salvatoris et Sanctorum Iohannes Baptista et Evangelista in Laterano).
[27] *Святый царь Коньстянтинъ – imperátor Konštantín I* (306 – 337) – aj z krátkeho textu presvitá jeho kľúčová úloha v rozvoji kresťanskej materiálnej kultúry. Konštantínom sa cirkev legalizuje a doslovne vychádza na povrch.
[28] Krstiteľnica zo zeleného mramoru bola od 5. storočia v San Giovanni in Laterano. Chrám, ktorý bol dlho jediným baptistériom mesta Rím, utrpel v 14. storočí niekoľko veľkých požiarov, so stopami ktorých sa stretli určite ešte aj pútnici v 15. storočí.
[29] Трї – skriptor sa v oboch prípadoch kaligrafickým riešením slova три usiloval o piktografické sprostredkovanie zázračnosti troch prameňov spojených s martýriom svätca. Toto slovo zvýrazňuje opakovaným umiestnením na začiatok riadku. Pri dobrej vôli možno postrehnúť aj určitú „kirilizáciu“ číselného údaja, v ktorom sa dajú čítať aj písmená Т г Л, a teda číslo 333 predstavujúce hojnosť. Т (300) Л (30) Г(3).
[30] *Tri pramene – San Paolo alle Tre fontane (resp.* Abbatia trium fontium ad Aquas Salvias) – miesto sťatia apoštola Pavla.
[31] Basilica di San Paolo fuori le Mura – 2 míle od miesta umučenia apoštola Pavla.
[32] *Domom Eufímia sa* myslí *Basilica* di Sant’*Alessio* all’*Aventino* (resp. *Basilica* dei Santi Bonifacio e Alessio) na Aventíne. Rukopisná formulácia naznačuje takú rozšírenosť príbehu Alexeja, božieho človeka, že čitateľovi postačí alúzia na meno jeho otca. A vlastne, skutočne, Alexejovi ten dom nepatril.
[33] Novikova, cit. lib. s. 19.
[34] Vodotlač s baránkom (podľa Lichačeva) umožňuje datovať papier rokom 1489 (Novikova, cit. lib. s. 96).
[35] *Казакова Н. А. Западная Европа в русской письменности XV – XVI веков: Из истории международных культурных связей России.* Л. 1980, s. 55
[36] *Казакова Н. А. «Хождение во Флоренцию» 1437 – 1440 гг.:* (Списки и редакции) // ТОДРЛ. Л., 1976. Т. 30. С. 73 – 94.
[37] Text v internete vychádza z printovej publikácie Библиотека литературы Древней Руси / РАН. ИРЛИ; Под ред. Д. С. Лихачева, Л. А. Дмитриева, А. А. Алексеева, Н. В. Понырко. – СПб.: Наука

1999, s. 464 – 487.
[38] Maleto, E. I.: *Antologia choženij russkich putešestvennikov XII-XV veka: issledovanija, teksty, komentarii.* Moskva: Nauka 2005.
[39] E. I. Maleto datuje príchod chybne na deň samotného sviatku, 15. augusta (In: Maleto, E. I.: *Antologia choženij russkich putešestvennikov XII-XV veka: issledovanija, teksty, komentarii.* Moskva: Nauka 2005, s. 119) Explicitné datovanie 17. septembrom sa vyskytuje v rukopisoch Troj. 801 a Troj. 805 uložených v Rumjancevskom oddelení RGB v Moskve.
[40] Podčiarknutie A. H.
[41] Slovom *sem* prekladám na tomto mieste slovo *tu*, následne ho dvakrát zachovávam. Výraz považujem za príznakový pre denníkový záznam, konštrukcia s *tam* by odkazovala skôr k retrospektívnej memoárovej forme.
[42] Správne má byť Makarios.
[43] správne má byť Dositheos.
[44] Správne má byť Sofronios.
[45] Domnievam sa, že ruskí pútnici sa do Ferrary ešte z Ríma vrátili – a nielen preto, aby ju vzápätí opustili.
[46] Skutočnosť je doložená nielen koncilovými záznamami, ale aj datovaním náhrobného kameňa vo ferrarskom chráme San Giuliano. Cf. Syropoulos, Silvestre: *Les Mémoires*. Roma: PIOS 1971, s. 256.
[47] ,,Martino V la diede in cura ai monaci Girolamini“ In: *Le Cose marauigliose dell'alma citta di Roma, anfiteatro del mondo*. Con le chiese et antichita rapresentate in disegno da Girolamo Francino. Con l'aggiunta del dottor Prospero Parisio. Ad instanza di Gio Antonio Franzini, & herede di Girolamo Franzini, 1600, s. 487.
[48] „La collection de manuscrits slaves de la bibliothéque P.I.O. témoigne une fois de plus des rapports multiformes du Slavia Orthodoxa avec Rome, la ville qui a accueilli hospitalièrement il y a 11 siècles les apôtres slaves Cyrille et Méthode.“ In: Džurova, Aksinija et Stančev, Krasimir (Axina Dzurova, Krassimir Stantchev): *Les manuscrits slaves de la biblithéque du Pontificio Istituto Orientale.* Roma: Pont. Institutum Studiorum Orientalium 1988, s. 207.
[49] Fillippini, C.: *La leggenda di sant' Alessio nella Chiesa di S. Clemente a Roma*. In: S. Romano and J. Enckell Julliard (eds.) :Roma e la riforma gregoriana, Roma 2007, s. 280 – 303.
[50] Napr. v pražskom archíve národného múzea sa nachádzajú 2 fragmenty *Života sv. Alexia* (incipity: Byst čelovek v Rime grade imenijem Efimijaň, Běše čelovek blagovereň v grade Rimscem imenjem Efimjaň). In: Vašica, J. – Vajs, J.: *Catalogus codicum paleoslovenicorum musaei nationalis Pragae. Soupis staroslovanských rukopisu národního muzea v Praze.* Praha: nakladatelství československé akademie věd 1957. s. 151, 155.
[51] Postava Alexeja inšpirovala aj literátov západného sveta, ako o tom svedčí starofrancúzska báseň z 11. storočia.

„Sainz Boneface, qued om martir apelet,
Aveit en Rome une eglise molt bele:
Iluec en portent saint Alexis a certes
Et atement le posent a la terre.
Felix li lieus ou ses sainz cors herberget!

Las! malfadut! Com esmes encombret!
Quer co vedons que tot somes desvet.
De noz pechiez somes si avoglet
La dreite veie nos font tresoblider:
Par cest saint ome doussons ralumer.“
(https://archive.org/stream/laviedesaintalex00pariuoft#page/26/mode/2up)

[52] V stredoeurópskom kontexte sa vynára aj oveľa starší príbeh, ako je legenda o Fiodorovi

Kuzmičovi. „S tonzúrou na hlave a v mníšskom habite nepoznali, kto je a kým žil, zostal všetkými nepoznaný. Až keď uvidel, že sa blíži jeho smrť, dal sa mníchom poznať a hneď na to umrel," podáva svetlú svätoplukovskú legendu Kosmas v *Chronica Bohemorum* a Michal Cigán v práci *Folklórne pozadie svätoplukovskej legendy* to komentuje: „Ahistorické folklórne inšpirácie možno konštatovať i v súvislosti s mníšskym koncom vládcovej politickej kariéry." K citovanému možno dodať, že morfológia Kosmasovej narácie nesie aj stopy zhodné s hagiografickým podaním o Alexejovi, človeku božom. In: Homza, Martin et al.: *Svätopluk v európskom písomníctve.* Libri Historiae Slovaciae. Monographiae. XI. Bratislava: Post Scriptum 2013, s. 525.

Práca je súčasťou riešenia grantovej úlohy VEGA 2/0168/16: Dialóg Východu a Západu v 15. storočí.

Anna A. Hlaváčová
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV
Šancová 56
811 05 Bratislava

Schody v San Alessio (relikvia v barokovej adjustácii)

Stupňovité riešenie priečnej kompozície chrámového priestoru v San Paolo alle Tre Fontane späté s rôznou výškou troch prameňov

Detail výzdoby v San Paolo alle Tre Fontane

Foto – archív autorky